

Kesit Akademi Dergisi

The Journal of Kesit Academy

ISSN: 2149 - 9225

Yıl: 3, Sayı: 7, Mart 2017, s. 407-420

Prof. Dr. Yusuf ÇETİN

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Sanat Tarihi

yusufcetin04@hotmail.com

BATILILAŞMA DÖNEMİ OSMANLI CAMİ MİMARİSİNDE MÜKEBBİRELER

Özet

Batılılaşma dönemi Osmanlı cami mimarisinin önemli bir elemanı olan mükebbireler ile ilgili yapılan bu çalışmanın amacı, camiler tanıtılırken genellikle görmezden gelinen, ya da sadece bulunduğu yer belirtilmekle yetinilen bu mimari elemanın ayrıntılı olarak ele alınmasıdır. Mükebbirenin tanımı ve işlevi açıklandıktan sonra Batılılaşma dönemi Osmanlı cami mimarisindeki genel gelişim değerlendirilmiş, bu döneme ait tespit edilebilen mükebbirelerin malzeme ve tasarım bakımından tipolojik sınıflandırmaları yapılarak dönemlerinin sanat anlayışını yansıtan özellikleri üzerinde durulmuştur. Osmanlı cami mimarisinde günümüze ulaşabilen örneklerini XVI. yüzyıldan itibaren görmeye başladığımız mükebbirelerin özellikle Batılılaşma dönemi Osmanlı cami mimarisinin vazgeçilmez mimari elemanlarından birisi olduğu görülmektedir. Başta İstanbul camileri olmak üzere bu dönemde Anadolu'da inşa edilen camilerde de adeta bir moda beğenisi halinde cepheleri hareketlendiren bir mimari eleman olarak yaygın biçimde karşımıza çıkan mükebbireler bazen yalın ve işlevsel bir form ile bazen de yapıldığı dönemin sanat anlayışı ve zevkini yansıtan yoğun bezemeleri ile dikkat çekmektedirler.

Anahtar Kelimeler: Batılılaşma dönemi, Osmanlı cami mimarisi, mükebbire, mük-bire.

MUKEBBIRES IN OTTOMAN'S WESTERNIZATION PERIOD MOSQUE ARCHITECTURE

Abstract

As a prominent factor of mosque architecture during Ottoman's Westernization period, the purpose of this work is to elaborate on mükebbire, an architectural element which is usually ignored when the mosques are introduced or only confined to the place where it is located. After describing the function and the definition of mükebbire, the overall development of the Ottoman mosque architecture is evaluated and the characteristics reflecting the artistic styles of the periods is emphasized by making typological classifications of mükebbires in terms of material and design. It is observed that mükebbires, whose surviving examples from Ottoman mosque architecture can only be seen after 16th Century, are one of the indispensable architectural elements of Ottoman mosque architecture especially during the Westernization period. Mükebbires, appearing as a trendy architectural element in the mosques built in Anatolia, notably the ones in İstanbul, attract considerable attention sometimes with a simple and functional form and sometimes with their intense decor reflecting the artistic style and taste of the period that they were constructed in.

Keywords: Westernization period, Ottoman mosque architecture, mükebbire, mükbbire.

Giriş

"Mükebbire", "Mi'zene (Arseven, 1983: 1451)", "Mükbbire (Öz, 1997: 12)", Arapça ezan okunacak veya tekbir getirilecek yer anlamındadır. Osmanlı kaynaklarında tekbir getirenlerin durduğu yer anlamında "mahfil-i peyker" de denilmektedir (Sezer, 2016: 297). Genel olarak mükebbire camilerin avlusundaki son cemaat yerinde namaz kılanlara, son cemaat müezzininin içerdeki imamın tekbirlerini tekrar ederek cemaatin birlikte namaz kılabilmesini sağlamak için yüksekçe bir pencere içine ve dışarıya taşkın olarak inşa edilmiş balkon şeklindeki çıkmadır (Arseven, 1983: 1451).

VI. yüzyılın başlarından itibaren Arap Yarımadası'nda ortaya çıkan ve kısa süre içerisinde geniş bir coğrafyaya yayılan İslam dininin temel ibadetlerinden birisi olan namaz için fethedilen topraklarda ilk faaliyet cami (mescit) inşa etmek olmuştur. Namazı en doğru ve en kolay şekilde eda etmek için de camiler birçok mimari eleman ile donatılmışlardır. Bu mimari elemanlarından birisini mükebbireler oluşturmaktadır.

Erken İslam dönemi mescitleri ilk halleri ile günümüze ulaşmadığı için ilk mükebbire örneğinin nerede görüldüğü hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Osmanlı cami mimarisinde ise günümüze ulaşabilen örneklerini XVI. yüzyıldan itibaren görmeye başladığımız mükebbirelerin özellikle Batılılaşma döneminde yaygınlık kazandığı görülmektedir. Hareketliliği temel prensip olarak gören ve bu bağlamda cephelerde çeşitli dekoratif unsurların yoğun kul-

lanıldığı yaklaşık 160 yıl süren Batılılaşma dönemi Osmanlı cami mimarisinde cephe hareketliliğini sağlamada mükebbireler yaygın bir biçimde kullanılmıştır. Mükebbireler işlevsel yönleri bir yana, mimari formları ve bezeme unsurları ile Batılılaşma dönemi Osmanlı cami mimarisinde yaptıkları dönemin sanat anlayışını ve beğenisini bize yansıtan mimari elemanlardan birisini oluşturmaktadır.

Batılılaşma Dönemi Osmanlı Cami Mimarisi Üzerine Bir Değerlendirme

Osmanlı cami mimarisinin genel gelişimine bakıldığında klasik dönem dediğimiz Sinan çağından sonra XVII. yüzyılın başlarından itibaren klasik formlarda bir gevşemenin ve değişimin yavaş yavaş kendini hissettirdiği görülmektedir. 1609-1616 yılları arasında inşa edilen İstanbul Sultan Ahmet Camii bir saray havasını yaratan çini bezemeleri ve altı minaresi ile klasik Osmanlı cami mimarisindeki ölçü, düzen ve denge anlayışı bir kenara bırakılarak yeni bir mimarlık anlayışına adeta işaret etmiştir. Bu camiden sonra Sinan okuluna karşı bir tepki baş göstermiş, Sinan tarafından konulan kurallar terk edilip, yeni unsurlar ve biçimler kabul görmeye başlamıştır. Bu arada klasik dönemin süsleme biçimlerinin yerini daha natüralist süslemelere terk ettiği de görülmektedir (Arseven, 1970: 172-175; Kuban, 1954: 23). Bu durum XVII. yüzyıl boyunca da devam etmiştir. Batılılaşmaya hazırlık dönemi olarak kabul edilen ve Osmanlı tarihinde "Lale Devri" olarak bilinen XVIII. yüzyılın başlarından itibaren değişim daha hızlı bir şekilde kendini göstererek klasik mimarinin genel unsurlarının, biçim ve oranlarının değişerek daha az ağır başlı, ayrıntı zevkinin ön plana çıktığı bir anlayışa yerini bırakmıştır. 1708-1710 yılları arasında tamamlanan Üsküdar Yeni Valide Camii'nde süsleme unsurlarının yavaş yavaş klasik dönemden uzaklaşan şekil değişimleri ve teknik bozukluklar ile bundan sonra yerleşecek Barok sanata geçiş gerçekleşecektir (Aslanapa, 1986: 370). Sultan III. Ahmet tarafından 1720 yılında Fransa'ya elçi olarak gönderilen Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi dönüşünde Avrupa medeniyeti ve siyaseti hakkında bir rapor ile beraberinde birçok hediyeler getirmiştir. Özellikle Paris'teki saraylar, köşkler ve inşaatlar üzerine yazdıkları padişahın ve Sadrazam İbrahim Paşa'nın dikkatini çekmiş, bu dönemde inşa edilen yapılarda bu etkiler kendini yavaş yavaş göstermiştir. Nitekim İstanbul'a gelen yabancı seyyahlar seyahatnamelerinde Kâğıthane'de ve Boğaziçi'nde yeni inşa edilen köşklere bu etkileri sezdiklerini ifade etmektedirler (Kuban, 1954: 23). Ayrıca Fransa'dan getirilen hediyelerin, mobilyaların ve süs eşyalarının dekorasyon alanında bir takım yeni motiflerin kullanılmasına yol açmıştır. 1729 tarihli III. Ahmet Çeşmesi'nin üst kısım dekorasyonunda bu yeni etkileri görmek mümkündür (Kuban, 1954: 22). Lale Devri'nde inşa edilen Nevşehir Damat İbrahim Paşa Camii (1718-1726) ve İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa Camii (1734)'nde plan şemaları tamamen klasik özellikler göstermesine rağmen detaylarda ve süslemelerde bu yeni zevkin etkileri kendini yavaş yavaş hissettirmiştir.

Osmanlı cami mimarisinde etkili olan Batı kökenli ilk sanat hareketi Barok sanattır. Avrupa'dan yaklaşık yüz yıl sonra Osmanlı mimarisinde etkilerini hissettirmeye başlayan bu üslubun kuvvetli olarak görüldüğü ilk camii 1748 yılında I. Mahmut zamanında yapımına başlanan ve 1755 yılında III. Osman zamanında tamamlanan Nuruosmaniye Camii'dir. Barok sanatın salt geometrik şekillerin yayvanlaştırılması esasına dayalı oval yapıya sahip avlusu, kırık hatlı, kademeli kornişleri, "S" "C" eğrileri ile oluşturulan pencere kemerleri ve ince uzun gövdeli, taş

külahlı minareleri ile tam anlamıyla Barok etkileri yansıtmaktadır. Üsküdar Ayazma Camii (1757-1760), Zeynep Sultan Camii (1769), 1766 depreminde üst örtüsü yıkılan ve yeniden yapılan Fatih Camii (1767-1771), Beylerbeyi Camii (1778) benzer Barok etkilerin görüldüğü İstanbul'daki diğer Batılılaşma dönemi camileridir. Bu etkiler İstanbul dışında Anadolu'da inşa edilen İzmir Kestanepazarı Camii (1768), Yozgat Çapanoğlu Camii (1777-1779) ve Soma Hızır Bey Camii (1791) gibi camilerde de kendini göstermiştir.

XIX. yüzyılın başlarından itibaren Fransa kökenli bir sanat hareketi olan Ampir (Neoklasik) üslup (Eyice, 1981: 161-180), Osmanlı sanatını yaklaşık 30 yıl kadar etkilemiştir. Bezemelerde Antik Grek-Roma sanatına ait unsurların yanı sıra, uçları kıvrıtılmış akantus yaprakları, çiçek dolu vazolar, müzik aletleri, tüy ve perde motifleri yaygın kullanılan motiflerdir (Ödekan, 1993: 247-248). İstanbul Üsküdar Selimiye Camii (1801-1805), Tophane Nusretiye Camii (1825) bu üslubun özelliklerini taşıyan İstanbul'daki önemli camilerdir. İzmir Kemeraltı Camii (1812), Söke İlyas Ağa Camii (1821) bu üslubun etkilerinin görüldüğü Anadolu'daki örneklerdir.

1870'li yıllarda Osmanlı sanatında dünyanın çeşitli bölgelerinde farklı zaman dilimleri içinde ortaya çıkan sanat unsurlarının seçmeci bir biçimde alınarak bir arada kullanıldığı Eklektik sanat görülmektedir. Aksaray Valide Camii (1871), Yıldız Hamidiye Camii (1886), Konya Aziziye Camii (1867) bu üslubun etkilerini yansıtan camilerdir.

Osmanlı mimarisinde XIX. yüzyılın sonunda XX. yüzyılın başlarında ise zarif dekoratif süslemelerin ön plana çıktığı, kıvrımların ve bitkisel desenlerin sıklıkla kullanıldığı bir dekorasyon üslubu olan Art Nouveau (Yeni Sanat)'nın etkileri görülmektedir¹. Daha çok sivil mimaride yansımalarını gördüğümüz bu akımın cami mimarisinde günümüze ulaşmayan İtalyan mimar Raimondo D'Aronco tarafından yapılan Karaköy Merzifoni Camii (Küçük Camii) ilginç örneklerden birisini oluşturmuştur.

1910 yılına kadar Batıdan ithal edilen sanat akımlarının etkisi ile kimliğinden gittikçe uzaklaşan Osmanlı mimarisinde İttihat ve Terakki'nin yönetime gelmesi ile bir millileşme politikası benimsenmiş, bu politika doğrultusunda Selçuklu ve klasik Osmanlı dönemine ait mimari öğelerin kullanıldığı I. Milli Mimarlık Hareketi ile Osmanlı mimarisi kendi kimliğine kavuşturulmak istenmiştir. Mimar Kemalettin Bey (Yavuz, 1981: 53-76) ve Mimar Vedat Tek (Özkan, 1973: 45-51)'in öncülüğünde başlatılan bu hareket fonksiyonel olmayan formlar ve pahalı malzeme kullanımından dolayı yoğun eleştiriler almıştır. Diğer mimarlık alanlarında pek başarı gösterilmemişse de özellikle cami mimarisinde Bebek ve Bostancı camileri (1913) gibi örneklerle klasik Osmanlı camilerine adeta bir dönüş sağlanmıştır.

Batılılaşma Dönemi Osmanlı Camilerinde Mükebbireler

Yaklaşık 160 yıl süren Batılılaşma dönemi Osmanlı mimarisinin genel mantığına bakıldığında Batı etkili tüm üslup evrelerinde plastik öğelerin ön plana çıktığı bir cephe anlayışının

¹<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/13887/001581551010.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Erişim tarihi: 03.02.2016)

ortak bir değer olarak benimsendiği görülmektedir. Bu dönem camilerinde de aynı anlayış doğrultusunda özellikle ön cepheler bu plastik öğelerin yoğun gözlemlendiği alan olmuştur. Cephe yüzeyini olabildiğince parçalamak ve bu suretle ışık-gölge etkisi yaratarak hareketlilik sağlamak temel çıkış noktalarından birisini oluşturmuştur. Çok katlı, yuvarlak kemerli büyük pencere-ler, mihrabiyeler, plastırlar ve mükebbireler bu plastik etkiyi sağlayan önemli unsurlardır.

Batılılaşma dönemi öncesi Osmanlı camilerinde az sayıda karşımıza çıkan mükebbirelerin bu dönemde daha fazla ön plana çıktığı görülmektedir. Adeta bir moda beğenisine dönüşen mükebbirelerin ön plana çıkmasının temel nedeni yukarıda belirtildiği gibi cephelerde yaratılmak istenen hareketlilik etkisidir. Dışa doğru çıkıntı yapan, aynı zamanda korkuluklarında kullanılan plastik değeri yüksek bezemeleri ile Batı sanatı mantığını daha çok yansıtmaya yarayan mükebbireler cephe kompozisyonunun vazgeçilmez elemanlarından birisini oluşturmuştur. Mükebbireler aynı zamanda inşa edildikleri dönemin sanat anlayışı ve moda beğenisini de bize en iyi yansıtan mimari elemanlardır.

Batılılaşma dönemi Osmanlı camilerinde mükebbireleri yapıldıkları malzemeye göre üç başlıkta incelemek mümkündür:

1. Taş veya Mermer Mükebbireler
2. Taş veya Mermer Altıklı, Demir Şebekeli Mükebbireler
3. Ahşap Mükebbireler

1. Taş veya Mermer Mükebbireler: Batılılaşma dönemi Osmanlı camilerinde sayı bakımından en çok karşımıza çıkan bu gruba giren mükebbirelerdir. Bu mükebbireler de kendi içerisinde kare, dikdörtgen, beşgen, oval ve kırık hatlı olmak üzere farklı formlarda görülmektedir.

Dikdörtgen formlu mükebbirelerin ilk örneği Üsküdar Ayazma Camii (1760)'ne ait mükebbirelerdir. Sultan III. Mustafa'nın annesi Mihrişah Sultan adına Mimar Tahir Ağa'ya yaptırdığı caminin kuzey cephesinde, girişin iki yanında üst kat seviyesinde, mermer malzemeden yapılan dikdörtgen birer açıklığa sahip mükebbirelerin alt kısımları ters yerleştirilmiş yarım kandil motifi şeklindeki konsollardan oluşmaktadır. Kandil biçimindeki kaidelerin üzeri yivli dilimli olup yarım daire formunda birer diskle devam etmektedir. Bu disklerin üzeri pahlanaarak giderek genişlemekte ve kademeli profillerle dikdörtgen altlıklara geçilmektedir. Mükebbirenin korkuluk levhalarının yüzeyi yalın tutulmuş olup köşe bağlantıları başlıkları yukarıda bağımsız olarak yükselen sütüncelere dayandırılmıştır. Barok dönem mimarisinin özünü oluşturan kademeli profiller ve oval formlar dönem özelliği olarak burada da karşımıza çıkmaktadır (Foto. 1). Konsolların yüzeyindeki yivli dilimler ve kademeli profiller Barok üslupta ışık-gölge etkisi yaratmak için kullanılan önemli ayrıntılardandır.

Fatih Sultan Mehmet'in 1453 yılında İstanbul'u fethinden sonra 1462-1470 yıllarında Mimar Sinaneddin Yusuf'a inşa ettirdiği Fatih Külliyesi'nin bir parçası olan Fatih Camii 1766 depreminde büyük kubbesi tamamen çökmüş, duvarları da onarılmayacak şekilde yıkılmıştır. Sultan III. Mustafa 1767-1771 yılları arasında Mimar Tahir Ağa'ya camiye yeniden inşa ettirmiştir. Son cemaat yerinde, sağda ve solda üçerli üst kat pencerelerinin ortada olanları çifte mükebbire olarak düzenlenmiştir. Kademeli profillerle çerçeveselenen birer dikdörtgen açıklığa sa-

hip mükebbireler alttan kademeli bir biçimde gelişen konik formlu birer konsol üzerine oturmaktadır. Yarım daire formunda altlıklara sahip mükebbirelerin korkulukları da yarım daire formunda olup tamamen bezemesizdir. Kademeli profiller dönemin Barok sanat anlayışını yansıtan önemli unsurlardan birisidir (Foto. 2).

Dikdörtgen formlu mükebbirelerin ikinci örneği Eyüp Camii (1798-1800)'ne ait mükebbirelerdir. Son cemaat yerinde giriş kapısının iki yanında üst kat pencereleri hizasında yer alan çifte mükebbireler dışa taşkın kademeli profillerle çerçevelenen birer dikdörtgen açıklığa sahiptir. Mükebbireler alttan yukarı doğru kademeli profillerle genişleyen konsollar üzerine oturmaktadır. Bu kademeli profiller Barok mimaride en çok karşımıza çıkan uygulamalardan birisini oluşturmaktadır. Korkuluk levhalarının yüzeylerinde yine Barok dönemde yaygın olarak görülen kırık hatlı profillerle çerçevelenen boş kitabelikler mevcuttur (Foto. 3).

Bu gruba giren bir diğer mükebbire örneği ise Sultan III. Mustafa tarafından dönemin mimarı Tahir Ağa'ya yaptırılan Laleli Camii (1763-1777)'nin beşgen formlu mükebbirelerdir. Son cemaat yerinde, ana girişin sağ ve solunda, üst kat pencereleri hizasında yer alan mükebbireler dışa taşkın dikdörtgen çerçeveli birer açıklığa sahiptir. Mükebbireler alttan kademeli bir biçimde gelişen konik formlu birer konsol üzerine oturmaktadır. Beşgen altlıklara sahip mükebbirelerin korkulukları da beşgen olup alttan ve yandan çerçevelenmiş kare levhalardan oluşmaktadır (Foto. 4). Konsollar üzerindeki kademeli profiller ve korkuluklardaki çok parçalı yüzey dönemin sanat anlayışı olan Barok üslubun özelliklerini yansıtmaktadır.

Ampir üslubun İzmir'deki ilk yapılarından birisi olan Kemeraltı Camii (1812) mükebbiresi dışa taşkın yuvarlak kemerli bir açıklığa sahip olup dikdörtgen formlu ve oldukça yalındır. Alttan kademeli profillerle gelişen bir konsol üzerine oturan mükebbirenin korkulukları yalın levha şeklinde olup bu özelliği ile Laleli Camii mükebbirelerini hatırlatmaktadır (Foto. 5).

İlk yapımı 1597-1598 yıllarına kadar uzanan, sonraki dönemlerde birçok onarım geçirecek günümüze gelen İzmir Hisar (Yakup Bey Camii)'nin giriş kapısı üzerinde dikdörtgen formlu bir mükebbire mevcuttur. Mükebbirenin alt kısmında, taşıyıcı konsolun başladığı yerde H.1227 (M.1813) tarihi bulunmaktadır. Kayıtlarda bu tarihte caminin kapsamlı bir onarım geçirdiği ve son cemaat yerinin bu onarım sırasında yapıya eklendiği belirtilmektedir (Aktepe, 1973: 94). Mükebbirenin üzerinde yer alan bu tarih son cemaat yeri ile birlikte yapılmış olduğunu göstermektedir. Batılılaşma dönemi Osmanlı mükebbireleri içinde en gösterişli örneklerden birisini oluşturan bu mükebbire dışa taşkın yuvarlak kemerli bir açıklığa sahip olup dikdörtgen bir kaide üzerinde kademeli profillerle gelişen dikdörtgen bir altlığa sahiptir. Taşıyıcı konsolun ön yüz tarafında oldukça plastik bir biçimde işlenmiş Barok-Rokoko tarzında "S" "C" kıvrımlı, çok parçalı yaprak motiflerinin oluşturduğu bir çelenk yer almaktadır. Kafes oylumlu korkuluklar Barok üslupta stilize rumi kıvrımlardan oluşur (Semerci, 2009: 23). Ön yüzdeki korkuluk levhasının ortasında içerisinde oldukça plastik bir biçimde işlenmiş bir gülbezek motifini kuşatan beş yapraklı çiçek motifinden oluşan bir madalyon yer almaktadır. Aynı madalyon yan yüzey korkuluklarında da tekrar edilmiştir. Yan yüzey korkuluklarının duvarlarla birleştiği kısımlarda volüt şeklinde işlenmiş stilize rumiler mevcuttur (Foto. 6).

Ampir üslubun Anadolu'daki cami örneklerinden birisini oluşturan Aydın Söke İlyas Ağa Camii (1821) bu grubun bir diğer mükebbire örneği ile karşımıza çıkmaktadır. Giriş kapısı üzerinde dışa taşkın yuvarlak kemerli bir açıklığa sahip olan mükebbire alttan üç kademe ile gelişen beşgen bir konsol üzerine oturmaktadır. Beşgen korkuluğun ön yüzeyindeki levhada Ampir sanatın özelliklerini yansıtan bir vazo içerisinde oldukça natüralist formada işlenmiş çiçek, yaprak ve dal motifleri bulunmaktadır. İki yan korkuluk panolarına ortalarında oldukça plastik bir biçimde işlenmiş birer gülbezek motifinin yer aldığı Mühr-ü Süleyman motifleri yerleştirilmiştir (Foto. 7).

2. Taş veya Mermer Altlıklı, Demir Şebekeli Mükebbireler: Bu gruba giren mükebbireler sayı bakımından ikinci grubu oluşturmaktadır. 1748 tarihinde I. Mahmut tarafından yapımına başlanan ve 1755 yılında III. Osman tarafından tamamlanan Nuruosmaniye Camii'ne ait mükebbireler bu grubun ilk örnekleridir. Ana giriş kapısının iki yanında, üst kat pencereleri hizasında, içe doğru kademeli profillerle çerçeveli dikdörtgen birer açıklığa sahip olan mükebbirelerin alt kısımları konik formlu birer konsol üzerine oturtulmuştur. Kırık hatlı kademeli profillerle gelişen mükebbire altlıkları kırık hatlı, dalgalı dairesel bir form şeklinde sonlanmaktadır. Bu kırık hatlı dairesel form Barok sanatın salt geometrik biçimlerin yayvanlaştırılması anlayışını yansıtmaktadır. Mükebbirelerin korkulukları dikey çubukların oluşturduğu yalın birer demir şebeke şeklindedir (Foto. 8).

Bu gruba giren ikinci mükebbire İzmir Başdurak (Hacı Hüseyin) Camii (1894) mükebbiresidir. Caminin son cemaat yerinde, ana girişin iki tarafında, ikinci kat seviyesinde solda bir pencere sağda bir mükebbire yer almaktadır. Dışa taşkın yuvarlak kemerli bir söveye sahip girişi bulunan mükebbire alttan iki zarif konsol üzerine oturan dikdörtgen bir altlığı sahiptir. Mükebbirenin korkuluğu demirdendir. XIX. yüzyılın sonlarında Osmanlı sanatına etki eden Art Nouveau (Yeni Sanat) akımının dekorasyonlarında "ferforje" denilen dövülerek işlenmiş süslü demirlerin yoğun olarak kullanılmıştır. Merdiven ve balkon tırabzanlarında, kapı ve pencere şebekelerinde kullanılan bu süslü demirlerde dönemin moda beğenisine uygun olarak stilize kıvrımlar ve geometrik motifler yaygın olarak görülmektedir. Korkuluğun alt ve üst sıralarını yan yana volüt şeklinde dizilmiş "C" kıvrımlardan oluşan iki kuşak çevrelemektedir. Bu kuşaklardan sonra birer fisto bordür devam etmektedir. Şebekenin iç kısmında ise dikey yerleştirilen demir çubuklar arasına uçları yayvanlaştırılmış, uç uca eklenmiş ikişer baklava motifi bulunmaktadır (Foto. 9).

Aynı gruptan bir diğer mükebbire örneği İzmir Salepçioğlu Camii (1897-1905) mükebbiresidir (Semerci, 2009: 23). Caminin ana girişi kapısı üzerinde, ikinci kat pencereleri ile aynı hizada bulunan mükebbire, üzerinde oldukça plastik bir biçimde işlenmiş bir akantus yaprağının yer aldığı bir konsol üzerine oturmaktadır. Yuvarlak kemerli giriş açıklığının etrafı beyaz mermer bir söve ile çevrili olup yuvarlak kemerlidir. Kemer kilit taşı dışarı taşırılmış olup üst kısımdaki beyaz mermer çerçeveli madalyonunun ortasında "Maşallah" yazısı yer almaktadır. Madalyonun yanlarında ve üst kısmında ise "S" ve "C" kıvrımlı süslemeler mevcut olup tepesi bir hilal motifi ile taçlandırılmıştır. Yüzeyi kademeli profillerle belirlenen mükebbire altlığı yarım daire şeklinde dışa doğru taşırılmıştır. Çubuklar halinde yerleştirilen demir şebeke

korkuluğu dışa doğru bombeli bir biçimde genişlemekte olup orta bölümünde sırt sırta vermiş "C" kıvrımlar bulunmaktadır. Ferforje korkuluk dönemin Art Nouveau sanat anlayışının özelliklerini yansıtırken Barok-Rokoko karakterli "S" ve "C" kıvrımlar Batılılaşma dönemi Osmanlı bezeme sanatını yaygın kullanılan motiflerdir (Foto. 10).

1894 yılında yeniden inşa edilen İzmir Asmalımescit Camii mükebbiresi Art Nouveau özellikler taşıyan bir diğer örnektir (Semerci, 2009: 23). Giriş kapısının üst hizasında dışa taşkın yuvarlak kemerli bir açıklığa sahip pencere mükebbire şeklinde düzenlenmiştir. Altan kademeli profillerle gelişen dikdörtgen bir konsol üzerine oturan mükebbire altlığı alttan ve üstten "S" ve "C" kıvrımlı demir şebekeli bir korkuluğa sahiptir (Foto. 11).

3. Ahşap Mükebbireler: Bu gruba giren mükebbirelerin en görkemli örneği 1791-92 tarihli Manisa Soma Hızır Bey Camii (Arık, 1977: 14, Arık, 1988: 32, Arık, 1973, 10, Karaziz Şener, 2014: 715-738) mükebbiresidir. Son cemaat yerinde ana mekâna girişi sağlayan kapı üzerinde yer alan ahşap mükebbire dışa doğru bombeli bir biçimde gelişen bağdadi sıvalı bir konsol üzerinde yükselmektedir. Ahşap parmaklıklara sahip mükebbire korkuluklarının iki köşesinde yükselen dikdörtgen altlıklı silindirik gövdeli iki ahşap sütun kademeli profillerle genişleyen dikdörtgen üst örtüyü taşımaktadır. Bağdadi sıvalı konsol şeklindeki mükebbire altlığının üzerinde dönemin Barok-Rokoko sanat anlayışını yansıtan stilize "S" ve "C" kıvrımlar, natüralist yaprak motiflerinin oluşturduğu askı çelenk motifleri ve meyve motiflerinin yer aldığı kalemişi bezemeler bulunmaktadır. Dikdörtgen bir açıklığa sahip mükebbire girişinin yanları şevli bir biçimde dışa doğru genişlemekte olup üst ve yan yüzeylerde ortalarında birer gülbezek motifinin yer aldığı madalyonlar bulunmaktadır. Madalyonların iki ucunda natüralist çiçek ve yaprak motifleri ile birer çelenk oluşturulmuştur. Girişin üst kısmında da aynı tarzda askı çelenk motifinde kalemişi bezeme bulunmaktadır (Foto. 12).

Batılılaşma dönemi Osmanlı cami mimarisinin son dönemlerinde mükebbirelerin gitkçe yalınlaştığı, daha basit formlarla karşımıza çıktığı görülmektedir. 1903 tarihli Manisa Turgutlu Irlamaz Köyü Camii (Gürbıyık, 2016: 147-164) mükebbiresi son dönem örneklerinden birisidir. Yarım koni şeklinde bağdadi sıvalı bir altlık üzerine yarım dairesel formu ile dışa doğru taşıyan mükebbirenin basit ahşap parmaklık şeklinde bir korkuluğu bulunmaktadır. Mükebbire çıkmasının ön yüzünde bir dizi baklava motifini dikkat çekmektedir. Hafif dışa taşkın bir yuvarlak kemer ile çevrili olan girişin üstünde ay-yıldız motifini yerleştirilmiştir (Foto. 13).

Sonuç

VII. yüzyılın başlarından itibaren Arap Yarım Adası'nda doğmaya başlayan İslam dini kısa süre içerisinde Habeşistan'dan Kafkaslara, Hindistan'dan İspanya'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Bu geniş coğrafyada her bölgenin yerli sanat gelenekleri İslam dininin temel prensipleri ile kaynaşarak yepyeni bir sanat anlayışı meydana getirmiştir. Bu sanatın en önemli alanlarından birisini de cami mimarisi oluşturmaktadır. Camiler İslam dininin temel ibadetlerinden birisi olan namaz ibadetini doğru ve kolay biçimde gerçekleştirmek için birçok mimari eleman ile donatılmıştır. Bu mimari elemanlar fonksiyonel durumları ile asıl işlevlerini yerine getirirken form ve bezemeleri ile de İslam sanatının önemli özelliklerini ortaya koymuş-

lardır. Karakteristik özellikleri ile İslam cami mimarisinde özel bir yeri olan Osmanlı cami mimarisi de aynı anlayış doğrultusunda birçok mimari eleman ile donatılmış olup bu mimari elemanlardan birisini mükebbireler oluşturmaktadır. Osmanlı cami mimarisinde günümüze ulaşabilen erken örneklerini XVI. yüzyıldan itibaren görmeye başladığımız mükebbirelerin özellikle Batılılaşma dönemi Osmanlı cami mimarisinin vazgeçilmez mimari elemanlarından birisi olmuştur. Hareketliliği temel prensip olarak gören Batılılaşma dönemi Osmanlı cami mimarisinde cephe hareketliliğini sağlamada bu mimari elemanlardan büyük ölçüde faydalanılmıştır. Başta İstanbul camileri olmak üzere bu dönemde Anadolu'da inşa edilen camilerde de yaygın biçimde karşımıza çıkan mükebbireler bazen yalın ve işlevsel bir form ile bazen de yapıldığı dönemin sanat anlayışı ve zevkini yansıtan yoğun bezemeleri ile dikkat çekmektedirler.

KAYNAKLAR

- Aktepe, M. Münir (1973). "İzmir'in Hisar veya Yakup Bey Camii", *Tarih Dergisi*, S. 27, İstanbul: s. 85-98.
- Arık, Rüçhan (1973). *Batılılaşma Dönemi Türk Mimarisi Örneklerinden Anadolu'da Üç Ahşap Camii*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Arık, Rüçhan (1988). *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Arseven, C. Esad (1993), "Mükebbire" Mad., *Sanat Ansiklopedisi*, C. 3, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: İstanbul.
- Aslanapa, Oktay (1986). *Osmanlı Devri Mimarisi*, İnkılap Kitabevi: İstanbul.
- Eyice, Semavi (1981). "XVIII. Yüzyılda Türk Sanatı ve Türk Mimarisinde Avrupa Neoklasik Üslubu", *Sanat Tarihi Yıllığı*, S. 9-10, İstanbul, s. 169-180.
- Gürbıyık, Cengiz (2016) . "Turgutlu Irlamaz Köyü Camii", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.14, S.3. s. 147-164.
- Karaziz, Şener, Dilek (2014). "Soma Hızır Bey (Çarşı) Camii Duvar Resimleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/10Fall2014, p.715-738
- Kuban, Doğan (1954). *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları: İstanbul.
- Ödekan, Ayla (1993). "Ampir Üslubu", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul, s. 247-248.
- Öz, Tahsin (1997). *İstanbul Camileri C.I-II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.

Özkan, Süha (1973. "Mimar Vedat Tek (1873-1942)", *Mimarlık*, S.11-12, Kasım-Aralık 1973, s. 45-51.

Renda, Günsel (1977). *Batılılaşma Dönemi Türk Resim Sanatı 1700-1850*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Semerci, M. Özcan (2009). *İzmir'in Mükebbireli Camileri*, Fidan, S. 63, Nisan-Haziran 2009, s. 23.

Sezer, Mustafa (2016). "IV. Türk-İslam Sanatları Anabilim Dalı Koordinasyon Toplantısı ve Türk İslam Sanatlarında Terminoloji Sorunu Çalıştayı Hakkında Bir Değerlendirme", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.3, S. 1, s. 295-299.

Yavuz, Yıldırım (1981). "Mimar Kemalettin Bey (1870-1927)", *O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Dergisi*, C.7, S. 1, Bahar, s. 53-76.

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/13887/001581551010.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Erişim tarihi: 03.02.2017)

http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=31417 (Erişim tarihi: 03.02.2017)

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1. Üsküdar Ayazma Camii (1760) mükebbireleri (M. Cambaz)

Fotoğraf 2. Fatih Camii (1767-1771) mükebbireleri

Fotoğraf 3. Eyüp Sultan Camii (1798-1800) mükebbireleri

Fotoğraf 4. Laleli Camii (1763-1777) mükebbireleri

Foto. 5. İzmir Kemeraltı Camii (1812) mükebbiresi

Foto. 6. İzmir Hisar Camii (1813) mükebbiresi

Fotoğraf 7. Aydın Söke İlyas Ağa Camii (1821) mükebbiresi

Fotoğraf 8. Nuruosmaniye Camii (1748-1755) mükebbireleri

Fotoğraf 9. İzmir Başdurak Hacı Hüseyin Ağa Camii (1894) mükebbiresi

Fotoğraf 10. İzmir Salepçioğlu Camii (1897-1905) mükebbiresi

Fotoğraf 11. İzmir Asmalı Mescit Camii (1894) Mükebbiresi

Fotoğraf 12. Manisa Soma Hızır Bey Camii (1791-1792) mükebbiresi (S. Eyice)

Fotoğraf 13. Manisa Turgutlu Irlamaz Köyü Camii (1903) mükebbiresi (C. Gürbıyık)